

АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ

ІНСТИТУТ ЛІТЕРАТУРИ ім. Т. Г. ШЕВЧЕНКА

На правах рукопису

ЗАГОРУЙКО ЮЛІЯ АНТОНІВНА

ХУДОЖНЯ ПРОЗА В. ПЕТРОВА (В. ДОМОНТОВИЧА)

10.01.02 - Українська література

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ - 1993

Робота виконана у відділі української літератури
Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН України

Науковий керівник академік АН України Л. М. Новиченко

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук В. С. Брюховецький

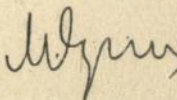
кандидат філологічних наук М. М. Гнатюк

Провідна установа: Київський державний університет
ім. Т. Г. Шевченка

Захист відбудеться "___" _____ 1993 р. о ___ год.
на засіданні спеціалізованої ради Д 016. 35. 01 в Інституті
літератури ім. Т. Г. Шевченка (252001, Київ, вул. Грушевського, 4).
З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту лі-
тератури ім. Т. Г. Шевченка АН України.

Автореферат розіслано "24" квітня 1993 р.

Вчений секретар
спеціалізованої Ради,
кандидат філологічних наук

 М. М. Сулима

Вилучення із літератури будь-якого явища чи індивідуального письменницького слова загалом унеможливило структурну цілісність процесу культурного розвитку, в якому все взаємоумовлене. Сьогодні, відновлюючи об'єктивну історичну картину нашої літератури, повертаємо імена письменників "забутих", маловідомих, а часто й незаниханих. Серед них Віктор Платонович Петров (1894-1969) - вчений і письменник, людина виняткових здібностей і талантів, яскрава інтелектуальна постать в українському науковому й літературному світі ХХ ст.

Художні твори Віктора Петрова, за головним псевдонімом В. Домонтовича, все ще маловідомі на батьківщині, а постать його заховається в різноманітних історіях і легендах. Його літературний доробок становить п'ять повістей і близько 30 оповідань, новел, есе. Ця невелика за обсягом прозова спадщина засвідчує непересічний талант оригінального письменника. "Місце творів Домонтовича, - писав Ю. Шевельов (Ю. Шерех), - в історії української літератури двадцятих років і почати сорокових незаперечно... Без Домонтовича наша література сяє великою білою плямою" [1].

Творчість прозаїка В. Петрова чекає на своє відкриття. Не просто на присутність в українській літературі чи заповнення білої плями. Його проза - глибоко самотнє, оригінальне явище в національній духовній спадщині. Петров відкривається читачеві насамперед індивідуальним блискучим стилем, йому притаманна синтезуюча манера викладу, завдяки якій філософське насичення твору органічно трансформується в естетично вишукану і разом з тим раціонально конструйовану форму. Нетрафаретна тематика і концентроване втілення вічних проблем, недовіра до загальноприйнятих установок і пошук оригінальної сюжетної архітектоніки, афористична думка та її гра як основний образотворчий чинник, асоціативність художніх поєднань і експериментування в галузі форми, символіка лейтмотивів і розгорнутий паралелізм, іронічний погляд і скептицизм - всі ці риси, органічно синтезовані у творах письменника, дозволяють, на погляд дисертанта, назвати його стиль інтелектуальним письмом.

Художня творчість В. Петрова не мала належного впливу на духовне життя України. Проте естетична її вартість від того не змінилася. Коли сучасне покоління українців процес формування і

1. Шерех Ю. Домонтович і ми //Свобода. - Джерсі-Сіті, 1989. - 27 січ.

власного поступу асоціює з відчуттям внутрішньої незалежності і разом з тим причетності до широкого світу, така література необхідна - для саморозуміння, самоусвідомлення власної повноцінності.

АКТУАЛЬНІСТЬ дисертації полягає в тому, щоб повернути в історію української культури ім'я Віктора Петрова (В. Домонтовича), як "постать своєрідну і неординарну, в чомусь навіть рідкісну для української літератури 20-х - 40-х років" [1], і таким чином доповнити відтворення об'єктивної і цілісної картини літературного процесу першої половини ХХ ст.; також з'ясувати в процесі дослідження творчої спадщини письменника її співзвучність і потрібність у сучасному ідейно-культурному й естетично-художньому просторі.

МЕТА дисертаційного дослідження - в осмисленні художньої спадщини В. Петрова в її цілісності і належності до непересічних явищ нашої літератури та у спробі схарактеризувати її значення для розвитку української прози.

ЗАВДАННЯ дисертації - проаналізувати прозові твори В. Петрова (В. Домонтовича), визначити їх жанрову своєрідність (з урахуванням окремих жанрово-тематичних підвидів), дослідити особливості поетики прозаїка.

В даній роботі дисертант дотримувався системного ПРІНЦИПУ дослідження прозової спадщини письменника і користувався методом цілісного аналізу художнього твору.

ТЕОРЕТИЧНОЮ ОСНОВОЮ роботи стали праці українських та зарубіжних дослідників, присвячені питанням розвитку історичного роману в Україні та виникненню нового жанру романізованої біографії у світовій літературі; праці з загальної психології та психології художньої творчості, різноманітні філософські й наукові концепції ХХ ст., до яких дотична творчість Петрова; літературознавчі дослідження та критичні матеріали про творчість письменника.

НАУКОВА НОВИЗНА роботи полягає в тому, що вона є першим систематизованим дослідженням творчої спадщини В. Петрова.

ПЕРШОДЖЕРЕЛАМИ дисертаційного дослідження стали: художня проза В. Петрова (В. Домонтовича), зібрана у тритомному виданні [2], та твори, що залишилися поза ним, літературознавчі та культурологічні праці письменника й інші публікації; періодика України 20-1. Новиченко Л. Родом з двадцятих...// Вітчизна. - 1990. - № 11. - С. 158.

2. Домонтович В. Проза: У 3 т. - Сучасність, 1988-1989.

30-х рр. і періодика української діаспори повоєнного часу; архів В. Петрова в Інституті археології АН України, архів В. Петрова в Архіві-музеї літератури і мистецтва, архів В. Петрова та архів МУРУ в Українській Вільній Академії Наук у США.

ПРАКТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ роботи полягає в характеристиці творчості В. Петрова (В. Домонтовича) та дослідженні її значення в українському літературному процесі ХХ ст.

ОВСЯГ І СТРУКТУРА роботи: дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків і списку літератури.

ЗМІСТ викладений на 172 сторінках, бібліографічний список складається із 191 позиції.

ЗМІСТ РОБОТИ

У ВСТУПІ обгрунтовується актуальність обраної дисертантом теми, визначається стан її дослідницького опрацювання, формулюється мета і завдання дослідження. Також згадано про діяльність В. Петрова як різнобічно обдарованого вченого - історика, археолога, мовознавця, літературознавця, етнографа, фольклориста. Хронологічно окреслено творчий шлях письменника, подано перелік всіх його художніх творів.

На літературний вік В. Петрова, в межах публікацій, припадає неповних два десятиліття: 1928-1937 і 1942-1949 рр. Як літератор, він починає у післяреволюційному Києві. У листі до В. Міяковського 1944 р. [1] письменник скупко окреслює цей час. Він відвідує збори "Музагету", друкується у М. Зерова в журналі "Книгарь". Рятуючись від голоду, 1922-23 рр. разом з Зеровим після О. Бургардта викладає "нові" мови у Барішівській школі під Києвом. 1923-24-му буває на зборах "Аспису". Товаришує з неокласиками, найбільше з М. Рильським. На кінець 20-х рр. припадає його дебют - виходить повість "Дівчина з ведмедиком", потім - недовгий успіх романізованих біографій про Костомарова і Куліша. У 30-ті - мовчанка, за винятком журнальних публікацій уривків із двох маловартісних повістей.

Другий період творчості В. Петрова (В. Домонтовича) охоплює роки війни та повоєної еміграції. Тоді надруковані повісті "Доктор Серафікус" та "Без ґрунту", написана майже вся "мала" проза. Його письменницька біографія закінчилась 1949 р.: після повернення до Радянського Союзу не написав жодного твору.

У вступі наведено перелік (з коротким цитуванням) усіх кри-
1. Автобіографічний лист В. П. Петрова-Домонтовича // Українська літературна газета. - Мюнхен, 1956. - № 2/8. - С. 8.

тичних публікацій про творчість В. Петрова від 20-х до 90-х рр. Серед них всього два ґрунтовних дослідження, які належать Ю. Шевельову [1] та Л. Новиченку [2].

У ПЕРШОМУ РОЗДІЛІ - "Художньо-документальна проза В. Петрова. Романізовані біографії" - розглянуто дві повісті - "Аліна й Костомаров" та "Романи Куліша", які позначають в українській літературі новий історичний жанр - романізовану біографію. Тому в ПЕРШОМУ ПАРАГРАФІ - "Романізована біографія - окремий жанр історичної прози" - досліджується народження жанру в загальнолітературному контексті початку ХХ ст. і визначаються його основні характеристичні риси.

Переходова доба на зламі сторіч, живлячись еволюційними ідеями кінця ХІХ-го, бурхливо проросла густою кроною нового наукового світогляду в ХХ-му, особливо вплинувши на всі сторони людської свідомості. "В науці ми переживаємо в теперішній час такий революційний рух, який не має нічого аналогічного в минулому... - авторитетно заявляв В. Вернадський. - Живий, сміливий, молодий дух охопив наукове мислення. Під його впливом гнеться і трясеться, руйнується і змінюється сучасний науковий світогляд" [3]. Найбільший ефект розкріпачення поступ вільного наукового мислення здобув собі у філософії, історії, мистецтві. Виникнення романізованої біографії, як нового жанру, пов'язане саме з характеристикою свідомості початку ХХ ст., основоположною рисою якої було більш конкретне, ніж в інші часи, наукове уявлення про істину. В. Петров, обираючи жанр романізованої біографії, робив це з необхідності, диктованої часом. Пізніше, в 40-ві, у мемуарах "Болотяна Лукрова" він пояснить: "Уже наприкінці першого десятиліття 20 ст. починає накреслюватись влам. Поет стає ученим... Проза й наука зближались. Література ототожнювалась з літературознавством..."

Водночас в атмосфері світового наукового і технічного руху зростає зацікавлення людиною, але не просто як природньою чи історичною одиницею виміру, а як духовним центром, навколо якого існує і змінюється світ. Морюва вважав жанр біографії "особливо відпоє ним для того, щоб допомогти людям зрозуміти складність

1. Шевельов Ю. Шестий у гроні: В. Домонтович в історії української прози // Домонтович В. Проза: У 3 т. - Сучасність, 1988. - Т. 3.
2. Новиченко Л. Родом з двадцятих... // Вітчизна. - 1990. - № 11.
3. Вернадський В. Філософские мысли натуралиста. - М., 1988. - С. 414.

людської природи" [1]. Можна підсумувати, що саме із прагнення до синтетичного осягнення дійсності, характерного для ХХ ст., через сполучення наукового мислення і зацікавлення духовною сутністю людини літературний процес збагачується новим жанром - романізованою біографією.

У 20-х рр. ХХ ст. романізована біографія утверджується в Європі як окремий жанр. Її найвидатнішими представниками були А. Моруа - у французькій літературі, С. Цвейг - у німецькомовній, К. Тінянов - у російській. Також слід згадати авторів літературних портретів Р. Стівенсона та Р. Роллана. Так зауважуємо одночасне (з початку століття до 20-х рр.) виазивання і паралельне (у різних європейських країнах) розпросторення нового типу історичної літератури.

Відгалужуючись від традиційного історико-біографічного жанру, оминаючи модерні біографічні дослідження, романізована біографія обирає за основу принцип синтезу документованої історії і особистісного трактування. По-перше, біограф збирає і накопичує всі доступні йому відомості, а не керується раніше сформульованими ідеями і традиційно усталеними поняттями. І далі, ці "точні" факти піддає власному прискіпливому дослідженню. По-друге, він їх трансформує - концентрацією чи скороченням теми, або комбінуванням її окремих науково-історичних елементів, або виокремленням певного біографічного фрагменту - через художній твір (що і є романізація) у висновки.

Успіх художньої біографії однаково залежить від історичного і мистецького начал. Проте, романізована біографія це зовсім не "попунктне" дотримання історичної правди про героя. Во крім документальної основи і об'єктивного погляду через неї на епоху і героя обов'язкова присутність автора. Присутність, яка не тільки синтезує дві головні і необхідні риси творчості письменника - інтелектуалізм та історизм, а найбільш спрямовано і послідовно втілює авторські погляди.

Можна побачити, що романізовані біографічні "історії" Петрова - це радикальний відхід від традиції. Антитрадиція Петрова полягала насамперед в антиканонізації героїв. Тому його романізовані біографії суттєво відрізнялись від звичайного біографічного твору, бо письменник обирав постаті тих, які не вкладались в ідеї.

1. Моруа А. Шістьдесят лет моей литературной жизни. - М., 1977. - С. 276.

алізовану рамку героя, а, вирізняючись розумом, талантами, ідеями, справами, ще й були суб'єктами живого повсякденного буття з властивими йому людськими радощами і трагедіями, злетами і помилками. Петров не випадково обирає для біографічного романізування постаті яскраві і складні - Пантелеймона Куліша і Миколу Костомарова.

У ДРУГОМУ ПАРАГРАФІ - "Повість "Романи Куліша" - органічне поєднання наукового дослідження та художньої оповіді" - дисертант досліджує, як паралельно з науковими розвідками про П. Куліша Петров приходить до повісті-біографії. Можна сказати, що там, де закінчилася шістьсотсторінкова монографія Петрова "Пантелеймон Куліш у 50-ті роки", там почалася повість-есе "Романи Куліша". Це той випадок, коли маса накопиченого матеріалу і думок, яка не може претендувати на місце в науковій праці, потребує окремого художнього твору. Аналізуючи "Романи Куліша", дисертант має на меті простежити, як у одному творі Петров виявляє свій самобутній талант одночасною взаємоузгодженою присутністю - як історик-літературознавець, аналітик, філософ, психолог, художник.

Досконале знання творчої спадщини та епістолярії класика, інтелектуальний потенціал дослідника і талант письменника-психолога - все разом давало змогу Петрову реалізуватись у жанрі романізованої біографії. Взявши за основу інтимне листування Куліша, Петров пише повість-есе про любовні історії Кулішеві в один із періодів його життя (1856-1862) з чотирма жінками: Олександрю Милорадовичівною, Марком Вовчком, Параскою Глібовою, Ганною Рентель. При цьому автор ставить собі цілком конкретну мету - написати психологічний портрет Куліша. І не портрет "на тлі" чи "в колі", а портрет героя любовних романів, що неможливий є за межами Куліша-громадянина.

"Історія Кулішевих романів це й є історія захоплень і зречень, поривів і здержаності, палкої пристрасті і німотного мовчання. Він кохав, але він не знав щастя здійсненого почуття". Цей, сформульований Петровим, лейтмотив "двоїстості" буде в різних варіаціях супроводжувати головного героя, ускладнюючи або звужуючи архітектонічну канву. Спеціально Кулішеву "двоїстість" чи "роздвоєння" Петров виокремлює як головну і драматичну рису, і пояснює її як протистояння "поверховності" й "душевної глибини", як розлад між зовнішнім образом і "внутрішньою приголомшеною пристрастю". Обстоюючи таку концепцію, Петров намагається пояснити

ти інтимну дисгармонію Куліша і перекинути міст до життєвої драми. Як здається Петрову, саме в любовних історіях, де змагаються серце і розум, Кулішева суперечливість виявилась найсильнішою.

Петров дослідив, як властива Кулішевій натурі "двоїстість" виявилась у коханні: волів мати цілу колекцію романів і "провадити" їх по два одночасно. Проте, як підсумовує автор, для "Куліша подвоювати або потроювати кохання значило, кінець-кінцем, не більше, як тільки подвоїти, або потроїти листування". Всі Кулішеві романи були якщо не дивними, то дивакуватими. Так трактує їх автор повісті і водночас пояснює, що незважаючи на комічне й недоречне, "на всіх Кулішевих, таких типово-"фавстівських" романах, лежить прикмета мефістофелівського зневір'я, сумніву, вагання, непевності..." З цього означення бере початок психологічна схема Кулішевого характеру, що її будує автор. Дослідивши всі колізії його любовних романів, документально опираючись на любовні листи Куліша, Петров приходить до висновку, що творчість, як уособлення месіаністичного обов'язку, для Куліша була вища від кохання. "Щоб творити, він офірував коханням" - такий останній і головний авторський штрих у психологічному портреті героя.

Роздвоєна суперечністю постать головного героя спонукає й автора до певного "роздвоєння", або вірніше "подвоєння", котре дозволяє вести через твір дві паралельні лінії - Куліш у суспільстві і Куліш у коханні. І хоча за темою інтимний план має бути головним, Петров намагається, і здебільшого це йому вдається, тонко координувати співіснування цих двох ліній, часом зближуючи їх на дотичній (коли, наприклад, цитує ті листи Куліша до Милорадовичівни, які наповнені високим громадянським пафосом), а часом розводячи на різні полкуси (у стрімкому, без уваги до обставин, суспільства, амбіцій, романі з Марком Вовчком). Отже, паралельний погляд і "паралельний" Куліш. Один портрет - у рамці "будителя" національної громади, невтомного трудівника, інший - в рамці людини "мінливих поглядів, хистких настроїв", людини живої, прагнучої земного.

Подвійний характер людини романтики пояснюють її подвійною взаємозалежною сутністю: з одного боку - вільна індивідуальність, з другого - частка цілого. Тому і Петров приходить до висновку, що суперечливість Куліша, з одного боку - як об'єктивний наслідок (частка цілого) - психологічний і суспільний феномен, породжений добою; з іншого - як суб'єктивний (вільна індивідуальність), -

сформований внутрішніми генетичними якостями окремого чоловіка. Ці два взаємозалежні чинники створили Кулішеві власну філософію, котра відповідним чином впливала і формувала його імідж у громадському житті, його образ - у літературному процесі, його поведінку - в коханні. Витоки цієї філософії знаходились у ґрунті романтизму.

Дві протилежні дії виконує автор, висвітлюючи героя, - засуджує і виправдовує. Як не парадоксально, але ці два підходи у Петрова не життєздатні один без одного. Саме вони створюють постійне психонапруження в такому "несюжетному" творі. Засуджуючи, Петров послуговується багатим арсеналом іронії і сарказму на адресу головного героя; виправдовуючи, посилається на загальні особливості романтичного світовідчуття XIX ст.

В. Петров, як вчений, і кохання Кулішеве вивчає скрупульозно, акуратно розкладаючи його то в ширину, то в глибину, вживаючи при цьому наукову термінологію і схеми-формули у побудові відображення. У даному випадку він застосовує реверсивний метод: на документальному, науковому матеріалі створює художнє есе, а на художньо-психологічному - досліджує поведінку героя в коханні - рівночасно і взаємозалежно. Як експериментатор-дослідник, він у своїй "лабораторії" працює з любовними романами Куліша, зіставляє, вивчає, цитує листи, звіряється з думками філософів, обґрунтовує висновками "теоретиків" кохання - Стендаля, Новалиса, Пушкіна, Гете. І тоді в його "лабораторії" народжується оригінальне психологічне дослідження певного феномена в коханні - романтичного.

Із дослідження психології героя і психології кохання виводить Петров той "вибір об'єкту" (за Фрейдом), або вибір Кулішем жінки, що відповідає романтичному коханню. Невідступно властиве Кулішеві почуття правоти, горда самотність праведника серед малих і сірих людей породжувала і в коханні неможливість обрати земну жінку. Петров приходиться до висновку, що Куліш кохав придуманий ним образ, який існував у його уяві, і той образ у кожний окремий період він приміряв до іншої жінки. Але жодного разу не знайшов те, чого шукав. Любов до уяви, бачення неіснуючого образу у звичайній жінці - ця концепція цілком побудована на формулі кохання, що її культивували ранні німецькі романтики.

Безліч гіпотез було висунуто і наукових досліджень написано, щоб пояснити драму Кулішевого життя. Її вбачали в потрясіннях доби, непевному оточенні, суперечностях характеру, непослідовності

поглядів тощо. Петров висуває свою версію. Кулішеві, як істинному талантові, природа подарувала ще й гостре відчуття життя, всіх його радощів і насолод. Та скористатися з такого розкішного дарунку Куліш, по-перше - не міг (через свій характер), по-друге - не мав змоги (причиною - соціальна невлаштованість, зумовлена добою), по-третє і головне - не смів (служив своїй релігії - Україні). Такі три причини драми можна простежити у Петрова в повісті, причини, які суттєво міняли життя Куліша і так трагічно впливали на його любов. По суті, автор веде мову про романтичне сприйняття світу Кулішем і його романтичне самовідчуття.

Сполучення наукової основи і художнього її втілення дає у підсумку твір нового, нетрадиційного жанру - романізованої біографії. Її окремим відгалуженням чи різновидом можна вважати повість "Романи Куліша", яка має форму есеїстичного дослідження.

У ТРЕТЬОМУ ПАРАГРАФІ - "Повість "Аліна й Костомаров" - новий тип біографічного аналізу" - дисертант розглядає різновид романізованої біографії, яка, спираючись на документальну базу, формується в об'єктивну художню пластику. В даній повісті Петров обирає предметом дослідження і романізує історію кохання Миколи Костомарова - видатної постаті України XIX ст. Але, як і у випадку з Кулішем, постаті суперечливої, неординарної, різно трактованої і до кінця не зрозумілої ні для сучасників, ні для нащадків.

Трагедію Костомарівського життя, трагедію його "надломленого" кохання Петров пише, ніби обводячи контур, вже заздалегідь позначений і спроектований певними впливами, чинниками. При цьому не можна не побачити, що його перо дослідника рухається тим шляхом, яким ідеї романтизму скеровували помисли, дії, зрештою все життя Костомарова - одного із лідерів Кирило-Мефодіївського братства, що у 40-х роках XIX ст. стало апогеєм романтичного руху на Україні (тобто, романтизму як світосприйняття, а не тільки як літературного напрямку) і водночас вершинним пунктом визвольної української думки.

Петров виводить формулу Костомарівської "двоїстості" як головної риси його романтизму, і разом з тим, не описуючи детально діяльності Кирило-Мефодіївського братства, розкриває світоглядно-психологічні причини його піднесення і неминучого краху. Драматизм, за Петровим, був закладений ще в зародку ідеї. Тому у повісті, поруч з любовною драмою героя, так багато сторінок присвячено не стільки діяльності Кирило-Мефодіївців, як філософії роман-

тизму, що спричинила утопічну ідею. Саме з неї виник певний психологічний і суспільний феномен українського культурного руху.

Використовуючи як сюжет відому історію кохання М. Костомарова, опираючись, часом дослівно, на спогади Аліни Костомарової, Петров розповідає зворушливу, в чомусь сентиментальну, історію довголітнього кохання людей, які тільки у похилому віці змогли одружитись. Майже всі свої твори будуючи на антитезі, письменник у наві повісті закладає майбутнє зіткнення характерів - Аліни й Костомарова. Слід зауважити, що автор не подає досконалих всебічних портретів діючих осіб. Уміло й економічно окреслені дві постаті. Аліна здебільшого показана у зовнішньому сприйнятті, і тільки в одному епізоді, по дорозі до нареченого у Петербурзьку в'язницю, автор досліджує внутрішні переживання героїні, навіяні паралельним трагізмом музики Ліста. Щодо Костомарова, навпаки, пізнаємо його внутрішній стан набагато краще, ніж зовнішнє, обернене до світу, зображення.

Досконально вивчив Петров Костомарівські хитання, потаємні прагнення, внутрішню боротьбу, відомий уже мотив "втечі", - все те, що навіть найбільшчі люди не завжди зауважували. Завданням - лаконізувати і заострити суто внутрішню основу зовнішньої поведінки героя - підкорити сюжет твору. Петров пише життя Костомарова не від народження до смерті, а висвітлює тільки потрібні моменти біографії. Тому повість чітко поділена навпіл: Костомаров до 1847 року, в молодості, - і в старості, тобто в роки "оживленого" кохання і повернення до Аліни. Романізована біографія має чіткі межі, окреслені історією кохання. Все інше - другорядне. І громадська діяльність, і літературні перемоги, і оточення героя - залучені в такому мінімумі, в якому вони проєктуються на розкриття головного. Це дає підстави говорити, що провідна ідейна теза твору - кохання - перебуває на рівні головного предмета. Воно присутнє як повнокровна, жива система - народилося, розквітло, агасло, відродилося, вмиратиме! Тому дефініція, з якою Петров приступає до повісті, про банальність, як трамплін, щоб "стригнувши в просторінь і не почувачи під собою ґрунту, відчути неможливе як можливе", стає зрозумілою лише після прочитання твору. Поклавши свої спостереження на філософію романтичного почуття, Петров із формули романтиків про "святе кохання" виводить Костомарівську формулу "запереченого, оберненого кохання".

Повість "Аліна й Костомаров" побачила світ на рік раніше ніж

"Романи Куліша". Але дотримуватися чіткої хронології при їх розгляді нема потреби. Порівняльний погляд на дві романізовані біографії підтверджує припущення, що "проросли" вони і одночасно, і на одному ґрунті. І не тільки тому, що головні герої поєднані спільними зовнішньо-біографічними ознаками, серед яких чільне місце належить Кирило-Мефодіївському братству. Його розгром, на перший погляд, міг здатися причиною страждань, а насправді, він лише помножив трагізм обох понівечених доль. Сполучувальна авторська ідея значно глибша. Петров вважає, що драматизм української генерації, котра прагнула "збудити" й "відродити" Україну, приховувала в собі доба, вірніше її інтелектуальне підґрунтя - романтичний ідеал. Романтики 50-х років минулого століття - романтики за переконанням, творчістю, світосприйняттям, способом мислення, коханням - Куліш і Костомаров уособлюють в собі, як доводить Петров, специфічну романтичну рису - духовне роздвоєння, "двопланову двоїстість", чи "удвозначнення поглядів". Іншими словами, це брак внутрішньої єдності, суголосності між уявою і реальністю.

Констатуючи об'єктивність Петрова-дослідника, а тому й безкомпромісність Петрова-художника, не можна забувати, що першопричиною народження його творів про Куліша і Костомарова була споріднена тональність часу його героїв-романтиків 40-х років XIX ст. і його власного часу - 20-х років XX ст. Для В. Петрова, молодого мислячого прозаїка, було спокусливо розпізнати власні думки і сумніви в інших способах мислення, змусити інтелектуалів минулого століття відповідати на болючі питання сьогодення.

У ДРУГОМУ РОЗДІЛІ - "Психологічні та культурологічні скетчи В. Домонтовича" - розглянуто три повісті письменника, що характерні посиленою увагою до психологічних типів героїв. У прозі Домонтовича вирізняються дві головні прикметні риси - інтелектуалізм та психологізм. І якщо інтелектуалізм через проблеми філософського, етичного, культурологічного плану присутній рівнозначно в усіх творах письменника, то психологізм розмежований: у романізованих біографіях він продиктований документальною основою і залежний від неї, у сюжетній прозі - розгортається в площині загальнолюдської проблематики.

Час творення психологічних повістей В. Домонтовича припадає на межу 20-30-х рр. Нова інтелігенція пореволюційного міста, активно "спинаючись на ноги", втручалася і сама зумовлювала певні інтелектуальні процеси розвитку, прагнула нової культури і літе-

ратури, зокрема. Її вже важко було захопити традиційним просвітницько-реалістичним романом, народницьким за своїми ідеалами. Вона потребувала творів-відповідників часу - читабельних, динамічних, оригінальних, різних. Задум про серію такої белетристики виник у видавництві "Сяйво". І тоді з'явилися "Чебрець-зілля" Н. Романович-Ткаченко, "Недуга" Є. Плужника, "Донна-Анна" Г. Брасюка. Для цієї ж серії В. Домонтович написав "Дівчину з ведмедиком".

ПЕРШИЙ ПАРАГРАФ другого розділу дисертації - "Дебютна повість В. Домонтовича "Дівчина з ведмедиком" - присвячений розглядові першого, надрукованого 1928 року, твору прозаїка.

Вихід у світ "Дівчини з ведмедиком" не залишився непоміченим. Проте, майже всі рецензенти наділили твір ідейними звинуваченнями і соціально-вulgарними налічками. Ф. Якубовський, назвавши повість "салонно-психологічною драмою", далі пише про неї, як про "норму сучасного роману, квінтесенцію шукань В. Підмогильного, Є. Плужника, Ю. Яновського, інших..." [1], чим мимоволі дає високу презентацію першому твору молодого прозаїка. Крім того, критикою була відзначена ще одна деталь: попри всі недоліки, дебютна повість не мала ознак початківства.

В. Домонтович обирає модну на той час тему - це один із варіантів пошуку жінкою емансипованого щастя, - так добре відому із Гамсуна чи Вінніченка. Головний герой повісті сам задається питанням: "...може, ця психологія жіночої незалежності охопила всіх і стала властивістю доби?" Автор відповідає трагічною розв'язкою твору. Головна героїня Зина в пошуках правди, як неправдоподібно-го, і свободи, як визволення від шлюбу, потрапляючи із затишної влаштованості забезпеченої сім'ї в жорстоку реальність, не витримує неспівпадіння між уявним світом і справжнім. Знайдена "правда-неправдоподібність" знищує її.

Лише схематично сюжет нагадує про те, що його взято із життя радянської України 20-х рр. Насправді, герої причетні до вирішення проблеми кохання і сім'ї. Авторкові вдається вжити такої оптики, щоб звузити погляд і так перемістити перспективу, що світ у його повісті стає максимально віддалений від історично-побутової площини і перенесений в психологічно-образну.

Сюжетна побудова повісті скидається на розгалужене дерево, від стовбура якого водночас і незалежно розходяться основні гілки

1. Якубовський Ф. Рецензія. // Життя й рев. - 1929. - N 4. - С. 188.

(головні сюжетні лінії) і менші пагони (вставні новели). Разом вони утворюють повноцінну "крону" твору. Використовуючи таку, властиву інтелектуальній прозі конструкцію, Домонтович при досить простій фабулі досягає складної сюжетної графіки.

Повість "Дівчина з ведмедиком" можна розглядати як белетристику на злобу дня, а можна трактувати як першу пробу сил. Безумовно одне, що вона, як попередник майбутніх творів, продемонструвала пошук Домонтовичем власного індивідуального стилю. В ній виразно відчутне авторське прагнення до проникнення у психологію і "графікування" людських почуттів у переломні моменти - загальноісторичні чи суто індивідуальні.

У ДРУГОМУ ПАРАГРАФІ - "Доктор Серафікус" - повість-експеримент" - проаналізовано твір В. Домонтовича, що був написаний 1929 року, а світ побачив 1947-го. Поміж тим, ця повість цілком належала другій половині 20-х рр. - і тематикою, і героями, і експериментальним пошуком, і стилем. Тому у передмові до першого, 1947 року мюнхенського видання, автор зазначає, що "Доктор Серафікус", написаний 20 років тому, "належить зовсім відмінній добі" і "на сьогодні... є лиш документ часу" [1].

Тема "Доктора Серафікуса" не відзначається оригінальністю в літературі: історія трагічного неспроможного кохання вченого-дивака. І фабула твору елементарно проста, навіть зумисне збіднена на події і героїв. Але треба мати на увазі, що прості фабули і ненакручені сюжети - це є зумисно вживані авторами оболонки творів, що не поглинають, а скеровують читацьку увагу до іншого - важливішого. І тоді на авансцену виходять символи, ідеї, психологічні образи, філософські роздуми. Тому твори Домонтовича, як правило, мають конфігурацію айсберга: чим спрощеніша видима частина (фабула), тим глибше і масштабніше підводне, внутрішнє наповнення.

Підкорений правилами середовища (через соціальну і професійну функції), вимуштруваний власним прагненням до обмежень включено із ставевим (через сповідання аскетизму і платонізму), Комаха досягає "успіху" - із носія окремих повсякденних деталей серафічності стає серафічним в цілому. Серафікувавшись комплексно, герой перестає бути конкретним професором Комахою, а стає уособленням узагальнення - Доктором Серафікусом. Так автор виводить новий тип людини - Серафікуса, змістом життя якої робиться від-
1. Домонтович В. Доктор Серафікус. - Мюнхен, 1947. - С. 5.

чуження, втеча.

Варто згадати, що продуктом відчуження людини від світу стала самотність, яка виокремилась у глобальну проблему психологічного буття як наслідок перемог науково-технічного прогресу і формування наукового мислення саме на початку ХХ ст. Серафікус і культивував у собі такий тип відокремленого мислення: "...я вибрав собі фах ученого. Стриманість є фахова здібність ученого". Проблеми руйнування ідеалу цілісної людини присвячує Домонтович одну із головних ідей повісті, спеціально пояснюючи її в окремому розділі. Він детально описує світ, що вимирає, природу, "обернену на продукт фабричного виробництва" і "безперервний плин конвейерної стрічки". І поміщає у це, штучно створене середовище, сучасну людину, яка зобов'язана бути лише "детальним робітником, робітником деталей, споруджувачем приміток".

Можна помітити, що ця ідея твору корінням сягає в індустріальну соціологію, котра досліджувала і відкривала "фактор людини" в індустрії. Власне, теорія "ідеальних типів історичного розвитку" М. Вебера ("Місто") і вчення О. Шпенглера про культуру, як про "колективну душу" народу ("Сутінки Європи") прочитуються в інтелектуальному контексті повісті Домонтовича і є певним кодом для розуміння авторської ідеї.

Але проблемою функціональної людини і її проекцією в майбутнє твір не обмежується. Во Домонтович іде за міфологією Шпенглера лише в тій частині, де пропонується глибинне сприйняття феномена культури й історичного процесу. Але там, де виявляється фаталізм і покірне чекання механістичної катастрофи, там прозаїк зупиняється і своє непогодження виявляє, наділяючи героя почуттями живої людини, а не реакціями змеханізованої істоти ("Яке важке почуття - кохання,.. кохання приходить у болі й через біль"). Трагедія Комахи полягає у внутрішньому конфлікті: змушуючи себе до серафікування, він все ж не може абстрагуватись від природного потягу і тому закохується у Вер.

Зображуючи роботизовану людину і закладаючи в неї фрейдівський конфлікт між природним підсвідомим бажанням і свідомим розумовим прагненням, Домонтович показує, що біологію людини і сутність людського почуття не можна стехнізувати. Природа незмінна, не розвивається і не еволюціонує. А розум невпинно вдосконалюється і прогресує. Між ними прірва, що існуватиме вічно.

Домонтович у повісті "Доктор Серафікус" - поступовий і нек-

вапливий експериментатор й імпровізатор. Він різнобічно виявив свою майстерність - і в сюжетній архітектоніці, і у філософсько-психологічному контексті, і у вишуканих стилістичних пасажах.

Конструкція "Доктора Серафікуса" тримається на кількох сюжетних вертикалях, що, по суті, виконують роль каркасу сюжетної будови. Однак, жодна із вертикалей не схожа на іншу ні за протяжністю в часі, ні за алегоричністю і символікою, ні за насиченістю подіями і героями, ні за художнім відтворенням.

Як автор, Домонтович оригінально виявляє себе у творі - могутнім інтелектуальним насиченням. Асоціації, порівняння, посилення, паралелі в різних галузях науки і культури не просто заповнюють контекст, а виконують певні функції для посилення і віддзеркалення головних авторських ідей.

Для чіткого формулювання неспрошеної думки, чи вираженого малюнку складного пасажу, Домонтович ніколи не ускладнює фразу, а навпаки, будує її максимально просто, зрозуміло, а потім, обертаючи в різних варіаціях навколо потрібної дії, героя, чи явища, досягає сильнішого ефекту ніж від фрази-"хмарочосу".

З погляду канонізованих уявлень про прозу "Доктор Серафікус" мав недоліки - композиційну аморфність, нерівну образність, уривчасту діалогову мову, строкатість і неузгодженість стильових прийомів. Дійсно, все, від задуму до манери викладу, не вкладалось в усталені рамки. Ця повість-експеримент, що, на думку Ю. Шевельова, знаменувала "етап зрілості нашого "європейського роману" [1], була своєрідною спробою потамувати спрагу на літературу нового стилевого струменю - створити жанр філософсько-психологічної повісті.

ТРЕТІЙ ПАРАГРАФ - "Без ґрунту" - кульмінація творчості прозаїка" - присвячено аналізу широкого кола проблем, які висуває перед дослідником один із кращих творів української літератури першої половини ХХ ст.

У В. Домонтовича слово "ґрунт" часто вживане на сторінках повісті, як зумисне підкреслений символ сталості, коренів, витоків, основи. Коли він порушується, втікає з-під ніг, знищується різними способами - настає час "без ґрунту". Таку песимістичну назву Домонтович аргументує, означивши в повісті єдиний початок безґрунтя - національного, суспільного, культурного, духовного.

1. Шерех Ю. Не для дітей: Літературно-критичні статті й есе. -

Нью-Йорк. Пролог, 1964. - С. 374.

Цим він зачіпає одну із найбільш важких проблем ХХ ст. Насильне викорчовування людини з ґрунту - як від землі, батьківщини, мови, віри, нації, моралі, традиції - під впливом різних чинників породило особливий світовідчуттєвий стан - безґрунтянство.

Остання, підсумкова серед повістей Домонтовича, "Без ґрунту" вперше друкується в харківському "Українському засіві" 1942-1943 рр., окремою книгою виходить в Німеччині 1948 р. в Регенсбурзі. Однак тема повісті вказує на те, що задум її сформувався в кінці 20-х рр. Саме тоді гігантоманія, виражена гаслами про інтенсивну індустріалізацію, заповнила газетний простір країни.

Події, про які йдеться у повісті, відбуваються у південному українському місті, де нечислена місцева інтелігенція стає на захист церкви над Дніпром. Варязька церква, якій загрожує перспектива стати складським приміщенням або зовсім зникнути під будовами п'ятирічок, становить той енергетичний центр твору, довкола якого розвивається сюжет: приїзд на нараду вченого консультанта Ростислава Михайловича, протистояння "музейних дідів" і молодого інженера Бирського, автономні новели про Линника, творця церкви, і Витвицького, її охоронця, початок любовного флірту через знайомство на порозі Церкви.

У Домонтовича немає штучного "втискання" ідей у твір. І гармонія такої "багатоакцентної" повісті як "Без ґрунту" не порушується тому, що ідеї живуть у образах, і вони взаємозумовлені. Кожний із героїв належить певній ідеї: або є конкретним втіленням окремого виду безґрунтя (духовного - обережний інтелігент Ростислав Михайлович, суспільного - "реконструктор" Бирський); або в процесі зображення героя автор розкриває безґрунтя (національне - як знищення церкви, збудованої Линником; культурне - через заперечення Витвицьким руїницької суті революцій).

Починаючи змальовувати безґрунтя від "сплюдрованої землі" і степу, обернутого "у чорне гробовище", письменник закінчує думкою про антропологічний злочин системи - знищення існуючої людини і створення нової істоти. Кульмінацією цієї ідеї є риторичне запитання Ростислава Михайловича: "За революції розстрілювали класи. Чи не треба було розстрілювати психологію?". Із головних образних картин безґрунтя і багатьох менших, часто просто мозаїчних вкраплень, формується глибоко песимістичний силогізм - тотальне безґрунтя.

Повість "Без ґрунту" серед усіх творів Домонтовича найбільш

насичена героями, що складають колоритну галерею портретів. Серед них акцентовані безгрунтяни різної природи для втілення головної ідеї твору. Домонтович у повісті не передбачає майбутнього. Не дає альтернативи тому, що сам описує як даність, нічого не протиставляє безгрунтю. Ті персонажі, що мали під собою "грунт", не ввійшли в руйнівне сьогодення (Линник), або не сприйняли його (Криницький і Півень), або "система" не потерпіла невідповідності (Витвицького звільняють). Залишились безгрунтяни, яких автор зводить у комплексний образ не тільки на одночасному існуванні, а на ідеї колективної безвідповідальності.

У творі чітко вирізняються дві основні сюжетні лінії. Перша - Ростислав Михайлович, його відрядження, любовна пригода, тобто все, що стосовно нього перебуває у теперішньому часі. Друга лінія - минулий час головного героя, його спогади, а конкретно - новела про Линника, як про вчителя. Якщо перша дає змогу насичувати сюжет подіями і створювати певну читабельну динаміку, то другою автор користується для виявлення своїх мистецьких, філософських, наукових поглядів. Зокрема, найбільш повно серед усіх творів тут присутня культурологічна тематика: від зображення Линника як художника-"візантійця" у протиставленні з Нарбутом, прихильником барокко, до узагальнень щодо літературного процесу, музейної справи, етнографізму у новелі про Витвицького.

Авторський словник В. Домонтовича у повісті "Без ґрунту" підпорядкований ідеї твору. Тому, не зважаючи на трагічність теми, його мова рівна і спокійна, місцями навіть байдужа, ніби відсторонена, як сам оповідач; вона у сполученні з сюжетом тільки посилює моторошність передчуття безгрунтя. Поступово і методично розкривається "процес кристалізації трагічного" в психологічному дослідженні образів. Таку манеру письма Домонтовича В. Барка колись назвав "трошки неприродною" для української прози і зауважив її наближення до "школи потоку свідомості" [1].

У повісті найбільш яскраво зикристалізувались риси самотнього письма Домонтовича: діалектично-синтезуюча манера викладу і майстерно сконструйований механізм повісткування.

У РОЗДІЛІ ТРЕТЬОМУ - "Мала" проза В. Петрова (В. Домонтовича)" - розглянуті твори письменника, що написані здебільшого у 40-ві рр. Оповідання з давньої і нової історії України, романізовані

1. Барка В. Рецензія: В. Домонтович. Без ґрунту // Голос. -

Берлін, 1943. - 26 вересня.

біографії, філософські новели, короткі анекдоти, сюжетні скіци - всього близько 30 творів, які є суттєвою частиною його спадщини і без яких важко уявити Петрова-прозаїка.

Серед історико-біографічних творів дві незакінчені повісті - "Франсуа Війон" та "Самотній мандрівник простує по самотній дорозі" про Вінсента ван Гога, почата повість про Марка Вовчка "Мовчущє божество" і багато малих форм прозових творів, означуваних самим автором як біографічні: новела, нарис, оповідання. Різні люди, відомі постаті, віддзеркалюючи сучасну їм добу, стають героями біографічних оповідей Домонтовича: святий Франціск Ассізький із Середньовіччя, астрономи Тіхо Браге та Йоган Кеплер, німецький класик Йоган Вольфганг Гете, австрійський поет Райнер Марія Рільке, польський мандрівник-поет Вацлав Ржевуський.

Готуючи "малу" прозу для збірника наприкінці 40-х, Домонтович зробив деяку рубрикацію творів і означив кілька циклів: "Романтика", "1921 рік", "На засланні". На думку всіх дослідників його творчості цикл "Романтика" об'єднує два найкращі оповідання із історичної давнини - "Помста" і "Приборканий гайдамака". Тема першого - кримський похід кошового отамана Сірка, який визволив бранців, а потім знищив їх за небажання повернутись на батьківщину. У другому - Сава Чалий, "приборканий гайдамака", гине через внутрішній конфлікт, що виник у нього між "рустикальним колишнім гайдамацьким отаманом" і "новим полковником коронної служби". Ці історичні новели вирізняються у прозі Домонтовича, виказуючи віртуозного майстра стилізації, тонкого психолога, вишуканого стиліста.

Філософська притча "Апостоли" посідає особливе місце у творчості письменника. Біблійна легенда про Ісуса і його учнів постає у несподіваному аспекті. Автор зводить на протиставленні двох апостолів: Петра - як втілення сліпої і через це нетривкої, здатної до зради, віри, і Хому "невірною" - як уособлення скептичного аналізу і тверезої думки. Оглянувши всю творчість В. Петрова, можна сказати, що об'єктивний у вічних сумнівах Хома був найбільш близьким героєм-образом самому авторові.

У ВИСНОВКАХ дисертації підсумовані головні результати дослідження, окреслено характерні риси й особливості стилю прозаїка В. Петрова (В. Домонтовича), що підтверджують органічну цілісність властивої йому інтелектуально-психологічної манери письма. Аналіз творів В. Петрова дозволяє зробити висновок, що його

творчість являє собою оригінальне, самобутнє явище в українській літературі першої половини ХХ ст.

Основні положення дисертації висвітлені в таких публікаціях:

1. Митець незвичайної долі // Січ. - 1992. - № 7. - С. 25-33. [0,8 друк. арк.].
2. Письменник Віктор Петров (В. Домонтович). - К., 1993. [2,5 друк. арк.].
3. Романізовані біографії Віктора Петрова // Слово. - 1993. - № 7. [0,5 друк. арк.].
4. В. Петров (В. Домонтович). Розділ до "Історії української літератури. 1917-1987" (друкується). [0,6 друк. арк.].

УЗЗ

Відомості про діяльність української еміграції в Європі та Америці, про її внесок у розвиток української культури та науки, про її зв'язки з українським народом та з українським державним будівництвом.

Відомості про діяльність української еміграції в Європі та Америці, про її внесок у розвиток української культури та науки, про її зв'язки з українським народом та з українським державним будівництвом.

Відомості про діяльність української еміграції в Європі та Америці, про її внесок у розвиток української культури та науки, про її зв'язки з українським народом та з українським державним будівництвом.

Відомості про діяльність української еміграції в Європі та Америці, про її внесок у розвиток української культури та науки, про її зв'язки з українським народом та з українським державним будівництвом.

Підписано до друку 21.04.93 Формат 60x84 1/16

Ум. друк. арк. 0.9 Обл. вид. арк. 1.0

Тираж 100. Зам. 350 1993 р. Безплатний

Поліграф. д-ца Ін-ту історії України АН України
Київ-1, Грушевського, 4

465292

AB 27.241